

TANULMÁNY

E. FEHÉR PÁL

T. G. MASARYK LEGENDÁJA ÉS VALÓSÁGA

VÁZLAT EGY AKTUÁLIS VITÁHOZ

Néhány lexikonadat, kivált az ifjabb korosztályok használatára, akik talán csak nevét hallották... 1850-ben született a morvaországi Hodonínban. A bécsi egyetemen szerzett filozófiai doktorátust, s 1879-ben ugyanezen az egyetemen szerzett magántanári címet. 1882-től a prágai cseh egyetem rendkívüli, 1897-től rendes professzora. 1887-ben alapította az úgynevezett *realista csoportot*, amely először az ó-cseh, majd az ifjú-cseh párt keretein belül működött. E csoport lapja volt a híres *Čas*. 1891-ben tagja lett a birodalmi tanácsnak és a cseh parlamentnek. Két esztendő múltán elvi ellentétek miatt lemond párttagságáról és mandátumáról. 1900-ban a Cseh Nép(realista)párt egyik alapítója, majd e párt képviselője a birodalmi tanácsban. 1914 decemberében emigrál. 1915 szeptemberében Londonban telepszik meg, mint a King's College professzora, s egyúttal a cseh polgári nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője. 1916 márciusában Párizsban megalakul a Csehszlovák Nemzeti Tanács: ennek Tomáš Garrigue Masaryk lesz az elnöke. 1917 májusában a forradalmi Oroszországba utazik; célja: a csehszlovák légiók szervezése. A Csehszlovák Köztársaság kikiáltása után 1918. november 14-én elnökké választják, s e funkciót 1935. december 14-ig tölti be. 1937-ben halt meg. Kiterjedt filozófiai munkásságot folytatott. Különösen fontosak azok a művei, melyekben a modern cseh nemzeti öntudat megfogalmazására, az általa alapított állam hivatásának meghatározására törekedett.

Szellemi öröksége ma is vitákat provokál, megragadó egyénisége ma is vonzó sokak számára. Ideje komolyan foglalkoznunk ezzel a hagyománnyal. Nem a történelmi értékelés igényének teljességével, inkább néhány sajátosan magyar szempont megvizsgálásával.

MAGYAR EMLÉKE

1935-ben fogalmazta Horthy Miklós az alábbi levelet.

„A háború befejezése óta a cseh sértések és gyanúsítások pergőtüzének vagyunk kitéve; feltehető, hogy ezeket hivatalos személyek sugalmazzák és vezetik. Amikor a prágai magyar követ a személyem ellen irányuló sértések ellen (tudtomon kívül) tiltakozott, azt a választ kapta, hogy, sajnós, semmit sem tehetnek, mert Csehszlovákiában sajtószabadság van; ugyanakkor az ellenzéki lapok naponta cenzúrázva jelennek meg, fehér foltokkal. Minthogy az úgynevezett békekötés országunkat nemcsak területe és lakossága 2/3-ától fosztotta meg, hanem népünk felfegyverzését is lehetetlenné tette, nincs lehetőségünk arra, hogy az államok létezése óta szokásos formában követeljünk elégtételt. Minthogy az utóbbi napokban Magyarország ellen szórt alantas gyanúsítások messze meghaladják a megengedhető határokat, és én felelősnek érzem magam hazám becsületéért, nem marad más kiút számomra, mint hogy személyes elégtételt követeljek az államfőtől. Ha ön nem lenne hajlandó a kívánt formában bocsánatot kérni, ragaszkodom a fegyveres elintézéshez...” (Horthy Miklós titkos iratai. 1962. 151—152. l.)

Olcso ötlet lenne, ha a gondolat képtelenségén humorizálnánk: a tengernagy-kormányzó középkori stupiditásán, s így mérnénk meg azt a szellemi távolságot, amely Horthy és a filozófus-elnök között létezett. Horthy azonban ebben az *el nem küldött* levélben egy Masaryk-portrét is felrajzolt, amely már nemcsak öreá, hanem a magyar uralkodó osztályokra is jellemző. E logika szerint, Trianon egyik döntő előidézője Masaryk elnök és nyugati szövetségesei voltak. Nem, nem hiányzott nálunk a cseh-, a szlovákellenes sovinizmus mellett a románok elleni uszítás sem. De a román király személye valahol mégis közelebb állt hozzájuk: vér a vérükből, tehát őt provokálni eszükbe sem jutott, sőt azt is tudjuk, hogy Horthy egykori külügyminisztere, gróf Bánffy Miklós egyaránt bejáratos volt a budai Várba és a bukaresti udvarba. E mentalitás számára elsősorban a polgári demokrácia eszméje volt ellenszenves, melyet Masaryk személye reprezentált. És közben elfeledkeztek arról, hogy hatalmukat ugyanazoknak az erőknek köszönhetik, amelyek Masarykot az elnöki székbe segítették, s többek között — közvetve, a történelem paradoxonjaként — Masaryknak is szerepe volt Horthy rendszerének megteremtésében. Hiszen aligha kétséges, hogy a Magyar Tanácsköztársaság hadseregének északi hadjárata korántsem csupán internacionalista érdekeket képviselt, hanem speciális magyar célokat is követett. Az imperialista diktátum végrehajtói ebben az esetben Masaryk cseh légionistái, akik a Trianont előkészítő antant hatalmak parancsait követik (francia komandóra, hiszen a csehszlovák hadsereg főparancsnoka ekkor Pellé tábornok); az sem lehet vitás, hogy Masaryk légionistái a területi követelések kielégítése mellett a magyar és a szlovák tanácsköztársaságok ellen *ideológiai* hadjáratot is folytattak, s a magyar vöröskatonák ellen harcolva azt a gyakorlatot alkalmazták, folytatták, melyet a szovjetunióbeli polgárháború idején, a fehér erők támogatásában szereztek. Ha nincs Masaryk, ha kibontakozhat a szlovák proletárforradalom, ha erőre kaphat a kladnói munkások mozgalma — a magyar forradalom pozíciója kedvezőbb, s nyilván jóval előnyösebben lehetett volna rendezni a közép-európai népek sorsát, beleértve a nemzeti kisebbségek problematikáját is.

Mi volt az ellenszenv lényegi tartalma? Természetesen az ellenségeskedést élesztette, lángra lobbantotta a mindkét oldalon elegendő mértékben megtalálható nacionalizmus. Masaryknak azonban személy szerint semmi köze nem volt ehhez. Horthyékát azonban nyilvánvalóan és elsősorban az háborította fel, hogy földbirtokait fosztoztatták Szlovákiában, s még abban a kártérítésben sem reménykedhettek, amelyet a román királyság — a román állampolgárság vállalása esetén — biztosított (az első bécsi döntés után majd első rendelkezésük lesz a földbirtokreform semmissé nyilvánítása); nem tudtak megbékélni azzal a gondolattal, hogy Masaryk menedékjogot biztosított Károlyi Mihály számára és politikai szövetséget látott benne; elfogadhatatlan volt számukra, hogy Masaryk elnöksége idején a Csehszlovák Köztársaságban a kommunista párt legálisan működött — és ez volt az egyetlen közép-európai állam, ahol legális kommunista mozgalom létezhetett; képtelenségnek érezték, hogy Masaryk és külügyminisztere, dr. Beneš — korábbi legfontosabb szövetségeseik óhaja ellenére, az európai realitásokat felismerve, Csehszlovákia biztonságát szem előtt tartva — keresték a békés egymás mellett élés lehetőségét a Szovjetunióval. (De képtelenségnek érezte ezt a Masarykhoz egyébként oly hasonló képzettségű és mentalitású Jászi Oszkár is, s amikor ezt kifejti Károlynak, az messzetekintő politikai bölcsességét ezúttal is igazolva, éppen a cseh példára hivatkozva fejti ki 1922. november 12-én írott levelében: „mint mondod, az emigrációt csakis nyugat felé érdemes megszervezni. Egy ilyen kizárólag nyugat felé orientálódó emigráció nézetem szerint tényleg lehetetlen... Hogy miért akarom a keleti orientációt is kombinációba venni, annak egyszerű magyarázata az, hogy nem lehet a levegőbe még politikát sem építeni... A mai kelet egy pozitívum — amivel még a kapitalista antantnak is számolnia kell... Ha Beneš külügyminiszternek szüksége van az oroszokra, akkor nekem, aki vele együtt akarok dolgozni, szintén szükségem van rá...” (*Károlyi Mihály válogatott írásai*, I. köt. 1964. 78. 1.)

Nem tetszett a magyar uralkodó köröknek Masaryk közép-európai rendezési

terve sem. Károlyival folytatott tárgyalásainak lényegét özvegye így összegezi: „Mihály több ízben meglátogatta Masaryk elnököt. Ilyenkor jó hangulatban tért vissza, s derülátóan ítéite meg a Dunavölgyi államszövetség kilátásait. Masaryk panaszkodott, hogy a magyar Felvidéknek a trianoni békeszerződéssel rátukmált tiszta magyar lakosságú területe sok kellemetlenséget és zavart okoz neki, s ha Magyarországon tiszta demokratikus kormány kerülne uralomra, visszajuttatná a tiszta magyarlakta területeket, mint például a Csallóközt, de hangsúlyozta, hogy amíg Horthy kormányzó van hatalmon, nem lehetséges az együttműködés. Említette, milyen nehézségei vannak a nacionalista hangulattal is...” (Károlyi Mihályné: *Együtt a száműzetésben*. 1969. 14. 1.)

Masaryk az emigráció mellett, Horthyval is tárgyalni kívánt, sőt tárgyalt. Masaryk és Beneš tárgyalási alapja ez volt: „minden háború után a legyőzött igyekszik újra felemelkedni, a vereségét helyrehozni vagy politikai és diplomáciai harccal, vagy új háborúval” (Beneš szavait idézi Ádám Magda: *Magyarország és a kisanantant*... című művében, 1968. 33. 1.). Erről az alapról kompromisszumos megoldást ajánlottak, természetesen Csehszlovákia biztonságának érdekében. Területi engedményeket ajánlottak fel, a határok kölcsönös garanciáját, a revizionista politikáról való lemondást kérve ellenszolgáltatásként. A Horthy—Bethlen csoport azonban a békeszerződés teljes revízióját tűzte ki célul. Az eredmény az lett, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak sikerült egyeztetni olyan különböző berendezkedésű országok, mint Ausztria, Románia, Jugoszlávia magyarelles, revízióellenes érdekeltségét, tehát Horthyék teljes bekerítettségben, a maradék lehetőségüket is elveszítették a kérdés politikai rendezésére. (Juhász Gyula *Magyarország külpolitikája* című könyvében „inkább diplomáciai manővernek” minősíti a csehszlovák ajánlatot.)

Masaryk ilyen irányú törekvése a reálpolitikai felismerések mellett humanizmusából is következett. Fiatalságára emlékezve, megemlíti, hogy ért valamit magyarul, de ezt rögtön összeköti a szlovákok nemzeti szabadságának, önállóságának követelményével. Masaryk minden nép számára függetlenséget, szabadságot követel. 1905-ös tanulmányában *A kism nemzet problémája*-ban azt a követelményt állítja fel: „legyünk Komensky népe...” (T. G. Masaryk: *Ideály Humanitni*. Melantrich, 1968. 85. 1.) Programadó első elnöki üzenetében, 1918. december 22-én kifejti: „A demokrácia nem uraskodás, hanem az igazságosság biztosításához szükséges munka. Az igazságosság pedig a humanizmus matematikája...” (Milan Machovec: *Tomáš G. Masaryk*, Melantrich, 1968. 277. 1.) Ugyanakkor azonban jól megfigyelhető, hogy a magyarságot és európai helyzetét — a szentiváni állameszme érvényesülése, az akkori hivatalos magyar politika miatt — olyannak látja, amely veszélyezteti a csehek és a szlovákok érdekeit. Jól felismeri Csehszlovákia központi európai jelentőségét. Erre vonatkozóan, a már idézett elnöki üzenetben Bismarkra hivatkozik: „aki Csehország ura, Európa ura”. Csehországnak tehát az őt fenyegető nagyobb hatalmak között kell megtalálnia életlehetőségeit. Az egyik ellenfél, úgynevezett „természetes” ellenfél: Németország, a német politika. A másik: a magyarság. Masaryk — az Osztrák—Magyar Monarchia konstrukciójából kiindulva — a magyarokat nem tartja számon a „kis nemzetek” között. Elnöki üzenetében pedig ugyancsak keményen fejt ki a német és a magyar befolyásról szóló elképzeléseit. A magyar politikát az osztrák és a német hatalmi törekvések kiszolgálójaként látja, a szlovákok, a ruszinok, a jugoszlávok és a románok elnyomójaként. „Már Cavour helyesen látta, hogy a magyarok nem tudják más népek szabadságát tisztelni; csak magukat tudták védeni a németek ellen. Politikailag a magyarok már a háború előtti időben is 1848 presztízséből éltek, ma pedig egészében helyesen látják a Szövetségesek, hogy a magyaroknak csak saját nemzeti államukra van joguk. Helyes lenne, ha hozzájuk fűződő viszonyunkat hamarosan értelmesen rendezhetnénk. A magyar kisebbség minden állampolgári joggal rendelkezni fog. A magyarok kegyetlenek voltak, amikor azt mondták: a szlovák nem ember, mi nem fogunk ezért hasonló gonoszsággal fizetni nekik, csak azt kívánjuk, hogy Szlovákia határainak teljes biztonságában virágozzék fel...” (Milan Machovec: i. m. 277. 1.) Az elnöki üzenetet

több más, hasonló értelmű megnyilatkozás követte. Amikor lassan világossá lett, hogy a Horthy-Magyarországgal lehetetlen a megegyezés, Masaryk arra törekedett, hogy az állampolgári jogok biztosításával kapcsolja ki a sovinszta politika hatását, s így érje el az állam egységét. „Nekünk nem szabad a részletekben kikényszerített engedmények, vagy az idő szüksége által kierőszakolt kompenzációk osztrák módszerébe esni. Elkerülhetetlennek látszik tehát, hogy a nemzetiségeket kielégítsük, hogy nemzeti létük biztosítása miatt való aggodalmuktól megszabadítsuk és így az állam valóságos polgáraivá tegyük őket” — nyilatkozta a cseh és a szlovák újságírók küldöttségének 1919. június 7-én. (Idézi: Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén*. Tatran. 1967. 16. 1.)

És a gyakorlat? Majd látni fogjuk, hogy Masaryk elvei és elnöki gyakorlata között szükségszerű törés tapasztalható, s kivált élete végére egyre inkább kisebbségbe szorul a maga alapította államban. Egymillió koronát ajándékozott a szlovákiai magyarság kulturális és tudományos munkájának támogatására; nem rajta múlt, hogy a Masaryk-Akadémia, a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi és Tudományos Társaság — emberség és tehetség híján — nem tölthette be hivatását. 1930. január 17-én fogadta a Sarló küldöttségét, az élen Balogh Edgárral. „Az elnök magas, kissé görnyedő alakja megjelent a fogadóterem ajtajában, kézzorítások, az öreg úr egy kisebb szobába tessékelt, ez bizalmasabb, itt ültünk egy asztal köré. Milyen csend volt itt, magasan a város felett. Lassan olvastam beszédemet, s közben átcikázott rajtam az a furcsa második érzékelés, hogy a szemközt ülő ősz professzor felfogásával hallom és értékelem a magam mondókáját... Vajon mit érthet meg belőlünk a cseh polgárság filozófus-nagyja?” Balogh Edgár emlékezése ugyancsak egy Masaryk-portrét rögzít: az „újarcú magyarok”, a húszas-harmincas évek baloldal felé tájékozódó, később kommunistává érő magyarságának vélekedését. „Az elnök előbb felkapja az asztalról lapjainkat és könyveinket, s búcsúzóul csak ennyit mondott: »És soha sem leszek önök magyarok ellen!«” (Balogh Edgár: *Hét próba*, 1965. 159—161 l.)

A humanistát látják Masarykban: a lehetőségeiket hasonlítják: Horthy Magyarországának nyílt erőszakszervezetét a masaryki polgári demokráciához mérik. Európát látják Prágában és az elkésérítő visszamaradást Budapesten. Masaryk humanizmusa nem lefegyverző: ezek a magyar fiatalok korántsem csak a Horthy-rendszer ellen harcolnak, hanem Szlovákia és Kárpátalja nyomorát is éles szavakkal bélyegzik meg. Fábry Zoltán megrendítő szociográfiáját, *Az éhség legendáját*-t elkobozza a pozsonyi cenzor, mert a ruszinok minden képzeletet felülmúló nyomorának rögzítésében lázítást fedezett fel. És megjelent a következő kiadás: a könyvben üres oldalak, teljesen fehér a bekötött néhány ív, csak a borító utáni első oldalon olvasható az ajánlás: T. G. Masaryknak — az éhség legendája helyett a demokrácia legendáját ajánlja a szerző. És ugyanez a Fábry Zoltán, T. G. Masaryk születésének századik évfordulóján, a dogmatizmus első hullámában, s e szűkítő szemlélet ellenére: a hála, a tisztelet érzését fejezte ki. „I. Ferenc József után Masaryk! A szikár, szakállas, cvikkeres Tisza István után ez a másfajta szakállas, cvikkeres szikárság! A gróf után a kocsis professzor fia! És Horthy mellett — Masaryk!... Sírásra hajló érzékenységünkben, dacos sértődöttségünkben ő volt az első hang, mely kibékített minket az új helyzettel. Lélegezni tudtunk a sovinizmusmentes tisztább levegőben, gondolkodni a szellem gyűlöletmentes atmoszférájában...” (Fábry Zoltán: *Stószai délelőttök*. Madách, 1968. 161. 1.)

EGYÉNISÉGE

Becsületes polgár volt, következetes racionalista, s talán az egyetlen európai polgári politikus, aki megőrizte a francia forradalom demokratikus hagyományát, melynek népi előképét a huszitizmusban látta. A XIX. század embere volt —

mint ezt Zdeněk Nejedlý pontosan megfogalmazta — akár filozófiai rendszerét, akár politikai harcait, vagy éppen ideáljait elemezzük. Humanista volt, aki szembeszegült az embertelenség régi és új megnyilvánulásaival. XIX. századi humanista volt, aki Európának ezen a részén csaknem forradalmárként hatott, de aki konzervatív magatartásával elutasította a XX. század forradalmát.

Masaryk eleven anakronizmus volt egy olyan korban, amely megmutatta ugyan az elkövetkező fejlődés útját, lehetőségét, de a társadalmi viszonyok elmaradottsága, az osztrák—magyar császári és királyi kreténizmus anakronizmusa még élesebben mutatkozott, s e két időszertelenség egymás mellé állítva szükségszerűen Masaryk filozófiáját, s persze elsősorban politikai gyakorlatát haladónak láttatta.

„A filozófia egyetemi tanára, a cseh szociológia megalapítója, a történelem filozófusa, az osztrák parlament képviselője, az osztrákellenes külföldi ellenállás szervezője, a köztársaság elnöke. Írt a filozófiáról, a tudományos kutatásról, a vallásról, az irodalomról, a cseh kérdéssről, a marxizmus és a szociális problémák viszonyáról, Oroszországról, az Októberi Forradalom utáni világfejlődésről, a csehszlovák állam felépítéséről. Dosztojevszkij és az angolszász irodalom szerelmese. Tolsztoj, Gorkij, Wilson és Briand beszélgetőtársa. A szlovák falu szülötte ugyanolyan jól forog a bécsi körökben, mint az Egyesült Államok elnökénél... vagy az angol egyetemen éppúgy, mint Petrográd és Moszkva utcáin, az Októberi Forradalom napjaiban. Elnök, aki szlovák szavakat kever beszédébe, s nyolcvanasztendős korában is úgy üli meg lovát, mint egy angol lord. Nyolc nyelvet ismer, és bejárta az egész világot. Elméleti és gyakorlati ember, elmélkedő professzor és tapasztalt politikus, államférfi.” Ezt a tömör jellemzést Masaryk életművének egyik legjobb cseh marxista ismerője, Lubomír Nový adja (*Masarykovské kontradikcie*. Plamen, 1967. 9. 76. l.). „Vitathatatlan: Masaryk mindenekelett, s talán kizárólagosan kritikus és nem rendszerező elme...” — állapítja meg Masaryk másik modern értékelője (Milan Machovec: i. m. 75. l.)

Valóban, Masarykot a cseh közvélemény a nemzeti önámítás leleplezőjeként, az új, a polgári nemzeti öntudat megfogalmazójaként ismerte meg. A cseh romantikát erősebben fogta meg Ossian láza, mint a miénket. Talán a törökök által érintetlen hagyott várak, talán a német misztika közvetlenebb hatása, talán a világ modern szellemi áramlataira való gyorsabb reakció megszokott reflexei eredményezték a cseh eposz hamisítási kísérletét. Václav Hanka misztifikációja, a *Královédvorský* és a *Zelenohorský Kéziratok* azonban fogékonyabb nemzet tudatára hatottak: Ossian irodalmi-művészeti dicsőséget jelentett, Hanka hamis kéziratai pedig a *cseh nemzet történelmi tudatát* fogalmazták meg. A német elnyomás ellen, a mind erőszakosabb német hatás ellen. Hanka hamisításai kétségtelen költői tehetséget árultak el, s ugyanakkor igaz nemzeti fájdalmat fejeztek ki. Aki tehát Hanka és a hamis nemzeti mítosz leleplezésére vállalkozott, könnyen kerülhetett olyan látszatmegítélés alá, hogy az osztrák érdekek szolgája. Josef Dobrovský már 1824-ben kifejezi kételeyeit a *Kéziratok... hitelét* illetően. Az ötvenes évektől kezdve pedig egyre többen mutatnak rá szövegkritikai, stílustörténeti, íráshistóriai érvekkel Hanka művének XIX. századi, romantikus ihletésére. Masaryk tehát, amikor megismétli Dobrovský, Nebeský, Gebauer érveit, lényegében — tudományos szempontból — újat nem mond. De Goethe elismerő szavaival és egy fiatal nemzet érzékenységével kellett szembe szállnia. Ilyenkor a tudomány érvei kevesek. Masaryk tehát politikai síkra viszi át a küzdelmet, annál inkább, mivel eddig is politikai érdekeket képviseltek a vitában részt vevők.

Masaryk szerint, hamis érdekeket. És ez a professzor vállalja, hogy pártja szembe fordul vele, hogy nemzetáruként gyalázzák minden prágai utcáson. Vajon csak azért, mert a tudomány becsületét kívánta helyreállítani? Kétségtelenül, ezért is. Masaryk felismerte, hogy egy nép történeti öntudatának fejlettsége milyen hatalmas erő lehet a haladás irányában. És felismerte azt is, hogy az a történeti öntudat, amely öncsalásra, nyilvánvaló hamisításra épül, nem szolgálhatja a nemzet érdekeit, abban az esetben sem, ha a hazafias lelkesedés hatalmas felvirágzását eredményezi.

Egy nép történeti tudata — Masaryk értelmezésében — a múlt olyan realista felmérése, amely közvetve a jövő feladatainak felismerését sugallja. Tehát Masaryk a történelmet ugyancsak a jelen szolgálatának rendeli alá. Tegyük hozzá azt is, hogy ezzel nyert csatát. A *Kéziratok*... tudós bírálói, szinte mindannyian ott vesztek a közvéleménnyel szemben, hogy a hamisítás tényét leleplezve, nem tudtak új eszményt nyújtani. A *Kéziratok*... az osztrák hivatalnokok, a helytartótanács, a német nyelvű feliratok, az elnémetesített Prága ellenére a cseh szellem maradáóságát, hősiességét hirdették. Hanka kritikussai kimutatták: mindez hamisítvány.

Masaryk azonban új eszményeket fogalmazott meg. Elutasította a romantikus eszményt, s azt mondotta: legyünk realisták. Azt mondotta: ne az ősök dicső harcaiban keressük eszményeinket, mert e harcokat elveszítettük. Ez a valóság. Ne a nemesi és lovagi ideák után fussunk, hiszen a cseh nemesség elnémetesedett. „Nem erőszakkal, hanem békésen, nem karddal, hanem ekével, nem vérrel, hanem munkával, nem halállal, hanem étellel szolgálhatjuk az élelet — ez a cseh szellemiség válasza, ez történelmünk értelme és nagy elődeink öröksége.” A *humanizmust* teszi meg a nemzeti történelem mozgatóerejének. Ismerjük el, hogy abban a korban, amikor Rákosi Jenő 30 millió magyarról fecseg, a magyarság uralmi elhivatottságáról szó ostoba elméletet, amikor Tisza komolyan valósággá váltaná e rémképeket; amikor a német imperializmus, a prepotens porosz szellemiség egyre nyilvánvalóbban nem bír magával; amikor a szlovák nemzet ideológusainak többsége véres szájú pánszlávizmusból keresik a megoldás lehetőségét, s e pánszlávizmust ideológiailag — s ez nem kevésbé lényeges: anyagilag! — az orosz cárizmus támogatja, amikor a román nacionalizmus kezdi kidolgozni az adatokkal ugyancsak nehezen alátámasztható dákk rokonság elméletét és ennek politikai programját — tehát az imperialista nacionalizmusok, az antihumánus nemzeti feladat-megfogalmazók korában Masaryk humanista eszménye több mint tiszteletreméltó. Több, mert *nemzetalkotó, államformáló eszme lett*. A csehszlovák állam megalakulásának lehetőségét, azt a vitathatatlan szimpátiát, amelyet Nyugat előtt kivívott, s amely rokonszenvesé tette magát a gondolatot a haladás hívei előtt: legyenek azok szabadkőművesek, republikánusok vagy anarchisták, vagy bolsevik forradalmárok — ezen a ponton kell keresnünk. Masaryk eszméje eléggé forradalminak tetszett a nyugati szociáldemokráciák számára, amelyek a század első évtizedében egyre nagyobb befolyással rendelkeznek, de eléggé konzervatívnak mutatkozott ez az idea a polgárság számára is.

Csak azt ne higgyük, hogy ez a realizmus, a *masaryki realizmus* szigorú történetiségen, vagy netán a marxizmus elméletén alapozódott meg! „A realizmus szembe szegül a történetiséggel, a túlzó történetiséggel. A dolgok önmagukban még nem jelentenek történelmet, a dolgok nem jelentenek eredményt — ez a mi értelmezésünkben a realizmus jelszava...” Masaryk realizmusa tehát elveti a nyilvánvaló hazugságot, megtagadja az erőszakot, de nem is kívánja felidézni a történelem teljességének tanulságát.

„Jézus — nem Caesar” — fogalmazza meg aforisztikusan az eszményét Masaryk. Ne feledkezzünk meg arról, hogy Masaryk Lev Tolsztoj látogatója volt, s akkor kereste a kapcsolatot Makszim Gorkijjal, amikor az orosz író — Bogdanovék hatására — éppen „istenépítő” gondolatokkal foglalkozik. Masaryk Jézusa a passzív nonkonformizmus megtestesítője: a pacifista politikus, az önmagát megőrző, de az önmagáért harcolni képtelen jóság szimbóluma. A tolsztoji jóság eszmény megtestesítője. Ha a cseh történelemben gondolkozunk: Masaryk formulája a huszitizmus vallási szárnyának örökségét summázza és teljesen elveti a militáns huszitizmus, Zízka hagyományát.

Okkal mondhatta Josef Pekař, Masaryk polgári kritikus, hogy a „masaryki realizmus nem egyéb, mint álcázott romanticizmus...” (Idézi: František Červinka: *Spor o smysl českých dějin 1912*. Plamen, 1969. 1. 18. 1.)

Az a romantika azonban, amit ez a *romantikus kritikus* nyújtott nemzetének — igenis sok vonatkozásban realista és főképp: akcióképes volt. Hősi akcióra volt képes. Például, amikor a múlt század utolsó évtizedében megrendezték a cséhsországi

„vérvadás pert” egy polnai zsidó ember, Hilsner ellen. „A polnai per a Dreyfus-per pszichológiai folytatása volt” — állapította meg Masaryk (Milan Machovec: i. m. 264. l.). Nem volt könnyű fellépni a szervezett antiszemitizmus szennyes áradata ellen, melyben nemcsak a klerikális erők, a német kollaboránsok vettek részt, hanem a cseh nacionalisták is. Az antiszemitizmus a reakció közös nyelve. És ahogyan a *Kéziratok*... körül zajló pörben Masaryk meghirdette a humanizmus nemzeti eszméjét — most alkalma nyílik, hogy a gyakorlatban álljon helyt nézeteiért. A Dreyfus-vád és a polnai ügy között volt egy döntő különbség: a francia vezérkari tiszt ártatlan volt, Polnában pedig valóban történt egy szadista gyilkosság. Zola helyzete tehát, aki az ártatlan Dreyfus védelmében lépett fel — könnyebb volt Masaryknál. A cseh klerikalizmus körmönfontabb volt: Masaryk azonban egy ártatlan népcsoportot vett védelmébe — miközben elítélte a bűnöst. És elítélte a közvélemény manipulálását: a bíróság, az ügyészség mulasztásait, akik tudatosan, vagy gondatlanságból, de mindenképp elmulasztották a megtörtént gyilkosság valóságos körülményeinek kiderítését, és ez a homály adott ürügyet az általános antiszemita hadjárat megkezdésére.

Masaryk ugyanakkor személyes tekintélyét is erősítette a Hilsner-ügyben és politikai szövetségeseket is talált. Karel Čapekkel beszélgetve utal arra, hogy a háború alatt milyen hasznosan segítette politikai céljait a Hilsner-afférban történt kiállása (*Hovory s TGM*, Československý spisovatel. 1969. 102. l.).

A társadalmi igazságért vívott küzdelmeinek része kellett hogy legyen a munkásság mozgalmainak támogatása is. Találkozott 1900. január 29-én a sztrájkoló kladnói bányászokkal. „Ne dolgozzatok! Harcoljatok azzal, hogy nem dolgoztok... Ha szolidárisak lesztek, győzni fogtok. A szolidaritásban rejlik a ti erőtök...” — jelenti ki előttük. Jelen van a Munkásakadémia megalapításánál, 1895-ben az általános és egyenlő választójogi harcok egyik vezetője. Szocialistának vallotta magát, de nem fogadta el a marxizmust. Így beszél erről: „Ez a szó, »szocializmus« a polgárság és az értelmiség előtt madárijesztő volt. Én elfogadtam a szocializmust, amennyiben megegyezett a humanista programmal; a marxizmust nem fogadtam el — és ennek kritikájából keletkezett *A szociális kérdés* című munkám...” Humanizmusát megkülönbözteti a filantrópiától, mert az csupán egyes esetekben segít, a humanizmus pedig általános rendezésre törekszik. Nem hisz a kommunizmusban, és elutasítja Lenin gyakorlatát. „Az én nézeteim a szocializmusról, demokrácia-értelmezéséből következnek: a forradalom, a diktatúra lerombolhat néhány rossz dolgot, de nem képes jó és tartós dolgok megteremtésére...” (*Hovory s TGM*, 97—98. l.) Ellensége volt a forradalmi munkásmozgalomnak? A polgári demokrácia volt politikai és filozófiai eszménye. „Amikor demokráciáról szólnak, azt a demokráciát értjük — eltérően a régi törekvésektől —, amely az úgynevezett nagy francia forradalom óta fejlődik. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával a forradalom kikiáltotta az emberi szuverenitást az abszolutizmus és a monarchia ellenében, meghirdette és kódifikálta az ember és a polgár veleszületett jogait... A demokrácia programja adott: mindenekelőtt az általános választójog és ennek parlamenti következményei. A parlamentarizmusban a hangsúly a törvényalkotó hatalmon lesz — tehát minden választó törvényalkotó...” (T. G. Masaryk: *Ideály Humanitní*, Melantrich, 1968. 99. l.)

Okkal állapította meg tehát Masaryk egyik marxista híve, a kitűnő szlovák forradalmár, Vladimír Clementis: „Az, ami Masaryk számára végső cél volt, a forradalmi munkásság számára csak részletkövetelmény maradt.” (Vladimír Clementis: *Vzduch našich čias*. Vydavatelstvo politickej literatúry, 1967. 2. köt. 397. l.)

Arról azonban sohasem feledkezhetünk meg, hogy ezek a *részletkövetelmények* az Osztrák—Magyar Monarchiában hangzottak el, hogy ezek a *részletek* megvalósulnak — vagy legalább: többségükben valósággá lesznek — a Masaryk alapította államban, a Csehszlovák Köztársaságban. Ez a Csehszlovák Köztársaság pedig militarista és félfasiszta rendszerek szorításában él: Pilsudski Lengyelországa, Horthy Magyarországa az ellenfelei; a bojár-Románia és királyi Jugoszlávia a szövetségesei;

de ezek a szövetségesek — a maguk társadalmi rendszerének logikája szerint — hamarabb hasonlítanak az ellenfélre. „A munkásság azzal akarja T. G. Masaryk életművéhez fűződő viszonyát dokumentálni, hogy a T. G. Masarykra való emlékezéssel újra erős kötelezettséget vállal: minden erejével megvédi a köztársaságot a reakcióval és a fasizmussal szemben” — hirdette meg 1937-ben, Masaryk halálának napján kiadott részvénytájékoztatóban Csehszlovákia Kommunista Pártja. (Dolmányos István: *Kelet-Európa*, Tankönyvkiadó, 1970. 417. l.) Ugyanekkor már a cseh fasiszták ösztöze Masarykra, a masaryki örökség ellen irányult, akár a hitleristákra, akár a szlovákiai magyar revizionisták, Jaross Andorék propagandájára gondolunk. (A sors iróniája, hogy a cseh fasiszták egyik vezető egyénisége az a Rudolf Gajda tábornok, aki a Masaryk szervezte oroszországi cseh légiók parancsnoka volt, majd 1925-ben rövid ideig vezérkari főnök, de fasiszta szimpátiái miatt leváltják és megfosztják katonai rangjától. München után a náciok „rehabilitálták”.) A *Vlajka*, a cseh fasiszták lapja 1939 szeptemberében azt a javaslatot veti fel: dúlják fel Masaryk sírját. „Kü vele és egész zsidó bandájával a lánai keresztény-árja temetőből...” A hang kísértetiesen egyezik a *Národní listy* cikkének hangvételével, akkor, a századfordulón, a polnai per idején utasította ki a cikkíró a cseh nemzetből Masarykot: „Menj a pokolba, te gaz áruló. Menj az ellenséghez, akit szolgálsz, és felejtse el, hogy cseh anya szült téged. Mi, mint undok fekélyt távolítunk el téged népünk testéről...” (Tomáš Pašák: *Český fašismus*, Sešitý. 23. 38. l.)

Tomáš Garrigue Masaryk azonban felhasználta ugyan az Októberi Forradalom európai hatását, de a kommunistákkal mindvégig szemben állott. Mint gyakorlati politikus úgy, hogy szoros barátság kötötte őt Miljukovhoz, az ideiglenes kormány külügyminiszteréhez, de már Kerenszkijt sem tudta elfogadni. Nemcsak eltúrte, hanem politikai előnyöket szerzett abból, hogy az antant felhasználta a cseh légiókat a szovjet hatalom elleni intervencióban. Mint teoretikus a *Világforradalom* (1925) című tanulmányában indokolta ellenérzéseit. Szembeállítja itt a cseh fejlődés két szárnyát: Husban, Jiří Podebradskýban és végül, leginkább Komenskýben látja megtestesülni azokat az eszményeket, melyeket a csehszlovák társadalomnak követnie kell. „Jézus — nem Caesar” — ismétli meg jelszavát. Humánus, tudós nemzetet akar építeni, és ezt szembeállítja a taboriták úgynevezett forradalmi szélsőségeivel. A kommunizmus előképletét látja a huszitizmus forradalmi szárnyában, és ezt képtelen elfogadni.

F. X. Šalda, a legkitűnőbb cseh polgári kritikus száll vitába vele. Šalda kritikája a *Világforradalom*-ról az általa szerkesztett *Tvorba*-ban jelent meg, 1925-ben. „A szovjetorosz forradalom világjelentőségét abban látjuk — állapítja meg Šalda —, hogy a XVIII. század végi úgynevezett Nagy francia polgári forradalom mását teremtette meg — s nagyobb, jelentősebb annál...” Šalda kifejti, hogy az orosz forradalom a szociális forradalom központját hozta létre, s ez új, minőségi változást jelent a világban. A cseh kritikus nem feledkezik el a masaryki elmélet és az államelnöki gyakorlat között tátongó szakadékról sem. E szakadékot szükségszerűnek érzi, s éppen a kommunizmus eszméinek fényében. Šalda azt a lépést teszi meg ezzel a bírálatával, amelyet Masaryk sohasem tudott megtenni. (A vita feldolgozása: Václav Pekárek: *Šaldův spor s T. G. Masarykem...* Tvorba, 1970. 33. sz.)

A filozófus elmélete és az elnök gyakorlata közötti különbség jól látható volt polgári pozíciókból is. Az elnök egyik legjobb tanítványa, közeli barátja, az író Karel Čapek a tanú. 1925 áprilisában hívta meg T. G. Masaryk Karel Čapekot, hogy felkérje önéletrajzának megírásában való segítségre. Masaryk önéletrajza nem készül el, de az elnök és az író barátságából — amelyben Čapek Eckermann szerepét váltalta — egy háromkötetes mű születik: a *Beszélgetések T. G. Masarykkal*. Aligha kétséges, hogy az elnök életrajzának, filozófiai rendszerének ez a legjobb összefoglalása. A csehszlovák polgári demokrácia katekizmusa ez a könyv, s emellett megragadó portré az idős Masarykról, aki sok-sok bölcsességgel, némi iróniával vall önmagáról. Ritka találkozás ez: az állam elnöke az állam egyik legjobb — ha nem a legjobb — íróját csalogatja magához, kéri fel életrajzának megírására, nézeteinek összegezésére. T. G. Masaryk tovább is ment ennél: rendszeresen megjelenik a Karel

Čapek villájában rendezett pénteki írótalálkozókon, amelyen néhányan a kommunis-
ták közül is részt vettek, például Vladislav Vančura és Vítězslav Nezval. Nezval
emlékezéseiben beszámol a pénteki találkozó légköréről: „Masaryk kijelentette —
emlékezünk Nezval —, szívesen adna a kommunistáknak egy földbirtokot Kárpát-
alján, hogy ott kísérletezhessenek »gazdálkodásukkal«. Elég udvariatlanul közbe-
vetettem, hogy a kommunizmus nem kísérletezés dolga, s a kommunisták a maguk
igazát kísérletek nélkül is kiharcolják... Azt hiszem, T. G. Masaryk sem sértődött
meg, mert a közbeszólás után még arról faggatott, milyen társadalmi viszonyok
között élt Jiří Wolker...” (Nezval: *Életemből*, 1967. 94. l.)

E demokratikus légkör, az idős elnök szellemi frissesége azonban kiáltó ellen-
tétben volt a csehszlovák társadalmat fenyegető, s éppen belülről, a jobboldali pol-
gárság előretörésének tényéből következő reakcióval. Čapek is érzi ezt a feszült-
séget. 1927-ben a cseh jobboldal botrányt kavart az elnöknek a Čapek-villában tett
látogatásai körül. A rágalmak annyira felháborítóak, hogy az író beperli a jobb-
oldali lapok heccelő hírlapíróit. A pert azonban nem nyeri meg. Ekkor jelenik meg
Josef Holoušek botrányos afférja című kisregénye, amely a csehszlovák polgári
demokrácia kíméletlen szatírája, e demokrácia korlátainak világos felismerése. Kü-
lönös tudathasadás ez: Karel Čapek egyszerre fogalmazza meg az elnök eszmé-
nyeit, s ugyanakkor — a masaryki realizmus követelményeit vállalva — ezeknek
az eszményeknek a ki nem elégitő mivoltára is rá kell mutatnia.

ÉS A TANULSÁGOK?

Masaryk életművének vannak aktuális tanulságai is.

Elsősorban a sajátos kelet-európai történeti fejlődés egyes fontos vonásaira
figyelmeztet. T. G. Masaryk az a polgári politikus, aki Kelet-Európában a legtovább
mehetett el polgári eszményeinek megvalósításában. Láthatjuk: az eredmény nem-
csak csábító (a Horthy-Magyarország, vagy még inkább a királyi Románia szem-
szögéből nézve), hanem erősen sebezhető is volt (magának az eszmerendszernek a
következetességét tekintve, illetve a Csehszlovák Köztársaság belső fejlődését is-
mérve). Csehszlovákia — München előtt — nemcsak a legfejlettebb kelet-európai
állam, hanem a legjelentősebb feszültségek is itt tapasztalhatók. Szívesen ismételik
azt a közhelyet, hogy a polgári Csehszlovákiát végül a megoldatlan, s többnyire a
határokon kívülről szított nemzeti ellentétek robbantották fel. Ez azonban az egyik,
a láthatóbb, a szembeötlőbb ok. Az igazi ok azonban mégis a csehszlovák társadalom
szociális struktúrájának elmaradottsága. A fejlett cseh ipar mellett a szlovák tájak
tartósított elmaradottsága és Kárpátalja középkori viszonyai találhatók meg. A Szov-
jetunió diplomáciai elismerése mellett a csehszlovák államférfiak a volt antant-
hatalmak bizalmi emberei voltak. Ezek azok az ellentétek, amelyeket Masaryk el-
vont humanista magatartása képtelen volt feloldani. Így lett Masaryk állama a fa-
sizmus első áldozatainak egyikévé. A külső beavatkozás miatt, a nyugati hatalmak
áruló politikája miatt, de *alapvetően a feloldatlanul maradt belső ellentmondások
miatt.*

Revolúció, vagy evolúció? Ez volt Masaryk kérdése. Az ő válasza: az evolúció
volt, és ez nem tudta, nem tudhatta e táj konfliktusait megoldani. Kísérlete — hu-
mánus tartalma miatt, kivételes emberi tisztessége okán — mégis figyelemre méltó.
Kelet-Európa második világháború előtti történetének egyik tragédiája, hogy eny-
nyire társtalan volt Tomáš Garrigue Masaryk. A magányos filozófus győzhet esz-
méivel. A magányos politikus azonban nem nyerheti meg csatáit. Masaryk pedig a
lehetséges szövetségeseitől maga választotta el magát.